

Müller Rolf
Erőszakszámadás

Fenyítés és halál az ÁVH-jelentésekben, 1952

E közleményben az Államvédelmi Hatóság két büntetés-végrehajtási intézményének 1952-ből fennmaradt irataira támaszkodva próbálom rekonstruálni a közvetlen erőszak formáit és azok hatásait. A vizsgálat ugyan csak egy év történéseit veszi számba, azonban a tágabb értelmezési keret mégis a politikai rendőrség 1950 és 1953 közötti „csúcsidőszaka”, amikor a szervezet szinte „államvédelmi minisztériumként” örködött az ország külső és belső biztonságán. Hatalmi súlyának növekedése nem egyszerűen önállósodást jelentett, hanem funkcióhalmozást is, s ennek egyértelmű jele volt, hogy fennhatóságát kiterjesztette az internálótáborokra és több börtönre is.

Ezen intézmények ávéhás időszakából mindeddig nem került elő olyan korabeli forrás, amely a fogvatartottakkal szemben alkalmazható szankciókat részletesen szabályozta volna. Az egyetlen ismert rendelkezés 1947-ből származik, az akkor még a budapesti rendőrség kezelésében lévő Buda-déli Központi Internálótáborra vonatkozóan. A dokumentum szerint fegyelmi vétségnek számított minden olyan cselekmény, mulasztás, ami a tábor házirendjébe ütközött. A fenyítő hatalommal felruházott parancsnoknak azonnali megtorlást írt elő, de csak miután mérlegelte az elítélt addigi magatartását, „műveltségi fokát”, a kiszabott büntetés előre látható hatásait, a terhelő és súlyosbító, valamint a mentő és enyhítő körülményeket. A lehetséges fenyítések sorába a következők tartoztak: 1. megintés, 2. dorgálás (a kettő közötti különbség a rendtartás szerint abban állt, hogy az előbbi „atyai hangon” történt, és a fegyelmi jegyzőkönyvbe nem vezették be), 3. kedvezmények elvonása (ez kiterjedhetett a levélírás és a látogatásfogadás korlátozására, az olvasástól és önélelmezéstől való eltiltásra is), 4. a munkajutalom leszállítása vagy teljes elvonása (fokozatosan magasabb jutalomosztályból az alacsonyabb felé legfeljebb hat hónapig), 5. a sétaidő leszállítása vagy elvonása (a naponként kétórás séta helyett minden másnap egy óra, maximum négy hónapig). A fizikai és lelki fájdalomkózos legközvetlenebb eszközeit pedig a lista két utolsó tételében találjuk: 6. egyszerű vagy magánelzárás, 7. kéz- vagy lábbilincs alkalmazása. A szabályzat az elzárás legfelső időhatárát hat hétben szabta meg, de megadta a súlyosbítás lehetőségét: az egyhetes munkaelvonástól az ágyneműk három hétig való elvételén (de téli hónapokban a pokróc megtartásán) keresztül a zárka elsötétítéséig (1x24 órától a 10x24 óráig, azonban egyszerre 6x24 órán túl nem terjedhetett), illetőleg a sötétzárka „böjttel” való szigorításáig. A rendelet külön kiemelte, hogy a rabtársaitól való elkülönítés alatt az elítélt semmiféle olvasnivalót nem kaphatott, a kezek és lábak megbilincselését pedig az erőszakos fellépések és fenyegetések megtorló eszközének tartotta fenn. Végül hangsúlyozta a kiszabott fenyítések „fegyelmi könyvben” való nyilvántartását.¹

Mivel ilyen nyilvántartás közgyűjteményből máig nem került elő,² nem tudhatjuk, hogy a rendőri szervek milyen gyakran fordultak a felsorolt fenyítőeszközökhöz, és azt is homály fedi, hogy áthagyományoztak-e valamiféle regulát büntetés-végrehajtási örökösöknek: az államvédelmisknek. Nem maradt tehát más hátra, mint hogy a rendelkezésre álló ÁVH-iratokba tekintsünk.

Központi Internálótábor, Kistarcsa

Az Államvédelmi Hatóság 1950. május 5-én vette át a rendőrségtől a kistarcsai internálótábort, a politikai foglyok őrzésében már komoly hagyományokkal rendelkező intézményt, hiszen ebbéli profilja a harmincas évekre nyúlt vissza, de korábban már működött itt rendőrtanoda és a német megszállást követően a környékbeli zsidóságot is ide deportálták. 1945 után nyilas és háborús bűnösök fogva tartására szolgált, majd 1947 augusztusától a Rajk Lászlóról elnevezett rendőr tanosztálynak adott helyet. Mindezek után szerepe igazán 1949 nyarán a Buda-déli tábor felszámolásával nőtt meg, s ezzel az internálás központi helyszínévé lépett elő.³ A főváros közelében fekvő tábor működtetéséért a hatóság VI/2. (Börtönügyi) Osztályának VI. alosztálya felelt, amelynek élén a tárgyalt időszakban Urbán Rezső államvédelmi százados állt. A táborparancsnoki posztot is ellátó tiszt napi rutinjához tartozott felettesének, a VI/2. osztályvezetőnek (Lőke Gyula ezredesnek, majd 1952. augusztus 29. után Várkonyi Ferenc őrnagynak) számot adni a táborlakókkal kapcsolatos történésekről.⁴ Az operatív csoportvezető, Antal Ferenc hadnagy és Urbán 1952 júliusa és decembere között született, közösen szignált repertoárjába a hangulati állapot mellé időnként a kiszabott fenyítési tételek is bekerültek. Miképpen Szabó Ernő tábororvosnak az ugyancsak napi rendszerességgel kiállított jelentéseiben is helyet kaptak a „pacientúrára” vonatkozó adatok között a különböző halálozási okok.

A táborvezetés által fél év alatt termelt beszámolókból Kistarcsa erőszak-történetét a következőképpen rekonstruálhatjuk. Az itt fogvatartottak száma 1370 és 1424 fő között mozgott, őrzésüket pedig 54–62 fős állománnyal látta el az államvédelem, de külön említést érdemel, hogy a felügyeletükre bízottak egynegyede nő volt, hiszen internálásukra az országban csak ez a tábor lett kijelölve.

Fenyítést 26 alkalommal szabtak ki, köztük a legsúlyosabbat, a kurtavasat 15 esetben. A kezeknek a lábához való lekötésével összegörnyedt és mozdulatlan testhelyzetbe kényszerített fogvatartottak mindig férfiak voltak, akiknek a percekben belül jelentkező iszonytató fájdalmat a legtöbbször két órán keresztül kellett elviselni. Háromszor fordult elő hosszabb időtartamú, háromórás kínzás, és voltak „szerencsésebbek”, akiket „csak” egy órára vasalták be, igaz, ezzel csak kétszer éltek az örök. Az ilyen típusú fenyítések okaként szinte mindenkor a „destruktív” vagy „destruktív és fegyelmetlen” magatartás tanúsítását jegyezték fel, ám az egy-két mondattal bővebb megindokolásokból arra következtethetünk, hogy a büntetés mértékét nem az inkriminált cselekedetek valamiféle „súlyossági skálája”, hanem sokkal inkább a fegyelmező pillanatnyi döntése határozta meg. Ennek tudható be, hogy az őrség utasításainak megtagadása járhatott egy-, két- vagy akár háromórás kurtavassal is, vagy például hogy egyszer a kihallgató nyomozóval szembeni „támadólagos fellépés” következménye kétórányi, míg máskor az enyhébb vétségnek tekinthető „kiabálás és elmeháborodottnak tettetés” egy órával több bevasalást eredményezett.⁵ A szolgálatban lévő államvédelmi beosztott egy esetben folyamodott büntetés-kombinációhoz, amikor a háromórás kurtavasat sötétzárkával párosította. Az elszenvedő egy görög fogvatartott volt, ám hogy egészen pontosan mivel érdemelte ki a vizsgált időszak legkeményebb büntetését, arról a táborvezetőség irománya nem informál, mivel azon csak a már említett rombolásra és engedetlenségre utaló szabványszöveget olvashatjuk.⁶

Rajta kívül még hét internálnak kellett a vizsgált fél év során sötétzárkába vonulnia. Nekik nem annyira a magányosság hossza, hiszen az egyedüllétük nem tartott túl sokáig, hanem a helyiség szinte elviselhetetlen szűkösége és az abból eredő, percről percre fokozódó bezártság-érzet, valamint a fénytől való megfosztottság okozott kínszenvedést. A napi jelentések arról tanúskodnak, hogy ezt a büntetési formát inkább a női internáltak megfegyelmezésére tartották fenn, hiszen hatszor a gyengébbik nem részesült ilyen fajta

elkülönítésben, amelynek hossza 4 vagy 6, illetve gyakrabban 24 órát tett ki, de volt példa a kétnapos sötétzárkára is. Az indokok minden esetben a „destruktív-fegyelmetlen” sablont követték, csak egy férfi fogolynál szerepel másfajta inkriminált cselekmény, még hozzá öngyilkossági kísérlet.

Hosszabb idejű elkülönítésnek a fogda nyújtott teret, amelyről tételesen kétszer adtak számot. A szenvedő fél mindkét alkalommal ugyanazon női internált volt, aki a megrendszabályozásra egyszer a séta alkalmával tanúsított „renitenskedéssel” szolgált rá, amiért is tíz napra zárták be, egy hónappal később pedig hisztérikus roham miatt kellett kényszerzubzonyban letöltenie a dokumentumban pontosan meg nem határozott fogdabüntetést.⁷ Ugyanakkor a legtovább egy férfi sorstársa sínylődött magányban. A 895. számú internáltat (ismeretlen helyről) azzal az utasítással szállították vissza a táborba, hogy otlétét mindjárt két hét magánzárkával kezdje meg.⁸

A fenyítések nemcsak egy adott személy megbüntetését vagy megtörését, hanem az összes internált sakkban tartását is célozták. Erről a jelentéseknek olyan sorai vallanak, mint például: „Az egyes csoportok hangulatát is a nyomottság jellemzi, általában igyekeznek a táborrendet betartani, mert félnek a fenyítésektől.”⁹ Egy konkrét esettel kapcsolatban pedig a következőket olvashatjuk: „Könyves Tibor internált fenyítése a fegyelmet nagymértékben szilárdította az internáltak körében. Így az internáltak távol tartják magukat a legkisebb nyílt fegyelmetlenségtől is.”¹⁰ A szövegrészek további fontos üzenete, hogy az egyéni fenyítések mellett a fogolytársadalom kisebb-nagyobb közösségeit is érthették retorziók: „A prominens fasiszták igyekeznek rossz hangulatot kelteni [...] sok esetben fenyítést kell velük szemben alkalmazni.”¹¹ Vagy: „A katonatisztek a szobán belül csoportokat szerveznek, és ezen keresztül igyekeznek rossz hangulatot kelteni, valamint fegyelmetlen, destruktív magatartást tanúsítanak, ezért fegyelmileg kell eljárni velük szemben. A jobboldali szocdemek hangulata általában nyugodt, de magatartásuk fegyelmetlen, gyakran kell fegyelmileg felelősségre vonni őket.”¹² Az információs anyagok hasonló „hangulati” részleteire nem csak mint a kollektív büntetések írott forrásaira tekinthetünk, hiszen rámutatnak a jelentési rendszer olyan értelemben vett következtelenségeire, miszerint a napi beszámolókból nem mindenkor listázták a büntetések alanyait. Magyarán biztosak lehetünk abban, hogy a féléves időintervallumban Kistarcsán a nevesített megfenyítetteknel nagyobb volt azok száma, akikkel szemben valamilyen típusú megtorlási eszközhöz nyúlt az államvédelmi őrség.

A másik oldalon a fogoly-reakciók három formájára találunk példát. Szabadulási akcióval egy internált próbálkozott, ő a séta ideje alatt a karbantartó üzem kapujához futott, de mivel az zárva volt az őr hamar elfogta.¹³ Éhségstrájkot öt társa kezdeményezett, a jóval drasztikusabb öngyilkosságot hatan kísérelték meg (öt férfi és egy nő), ketten közülük három alkalommal, így összesen tíz ilyen esetet regisztrált az ÁVH. Az étkezés megtagadásának közvetlen kiváltó okait csak két alkalommal jegyezte le a táborvezetőség: a „szabadulás érdekében”, illetve „rosszak a fogai, és míg meg nem csinálják, addig nem eszik” – áll a tájékoztatókban.¹⁴ A saját élet kioltására irányuló cselekedetek (ami az esetek többségében valamiféle éles eszközzel – nem ritkán a cipőtalpról leszedett spiccvassal – a kéz ereinek elvágását jelentette) mozgatórugóját pedig csupán egyszer tartották fontosnak lejegyezni, eszerint a táborlakó „öngyilkosságát [pontosabban annak kísérletét] az ügye miatti elkeseredésében követte el”.¹⁵ (Urbán Rezső adatai szerint 1952-ben összesen 13-14 öngyilkossági kísérlet történt, amelyek közül egy sem végződött halállal.¹⁶)

Az időben megakadályozott próbálkozásokkal ellentétben a tényleges elhalálozások háttéréről jóval többet tudhatunk meg a jelentésekből. Hat hónap alatt a tábor 15 internáltja hunyt el, a

dokumentumok alapján mindegyikük valamilyen betegség következtében. Egy személyről csak annyi ismert, hogy halála a Mosonyi utcai rabkórházban állt be, a többiekénél pedig „szívgyengeség, szívmegfajulás” került bejegyzésre. A hivatalos halál-okokat a tábor orvosa ugyanakkor egy kivételtől eltekintve részletesebben is kifejtette. Szabó Ernő egy 69 éves férfi elhalálózását aggkori végegyengüléssel, másnál leukémia és gócos tüdőgyulladás együttes jelentkezésével, egy újabb esetben pedig agyvérzéssel magyarázta, viszont a fennmaradó tíz elhunyt beteg mindegyike lényegében tüdőtuberkulózis áldozata lett. Ezzel Kistarcsa az összes internáltra vetítve hat hónap alatt még az életben lévő betegek nélkül is 0,7 százalékos, vagyis a teljes évben mért országos előfordulást meghaladó tbc-adatot produkált!¹⁷ Nem lehet kérdéses, hogy a betegek ilyen nagy száma még a kinti világnál is sokkal rosszabb életkörülmények számlájára írható. (A teljesség kedvéért: a táborparancsnok karácsony előtt egy nappal 25 halálesetet szerepeltetett éves „zárszámadásában”.¹⁸)

Állambiztonsági Büntetőintézet, Budapest, Kozma utca 13.

A szintén komoly büntetés-végrehajtási múlttal rendelkező és ennek köszönhetően „Gyűjtőfogházként” vagy csak „Gyűjtőként” elhíresült börtönt 1951. május 5-én vette át az Igazságügyminisztériumtól az Államvédelmi Hatóság. A budapesti Kozma utcában álló csillagrendszerű épülettel együtt a politikai rendőrség kezelésébe került a kivégzéseknek is fenntartott különálló börtönrész, a Kisfogház, a rabkórház és a szokásos kiszolgálóhelyiségeken túl azok a létesítmények, amelyekben a rabok foglalkoztatását oldották meg: a hajlított bútor-, a gomb-, valamint a konyhabútor- és a présüzem. Egyedül az Elmefigyelő maradt a minisztériumi felügyelet alatt, de az átadás-átvétel ettől eltekintve még az őrállományra is kiterjedt.¹⁹ Ők egyik napról a másikra átvételek lettek, miután régi munkahelyükkel és új kollégáikkal együtt a hatóság említett (VI/2.) Börtönügyi Osztályán belül a III. alosztályba lettek besorolva Bánkúti Antal államvédelmi százados parancsnoksága alá (tőle 1952 utolsó napjaiban Kómár Mihály százados vette át az intézetvezetői stafétabotot).²⁰

Bánkúti vagy helyettese, Nagy János százados naponta látta el kézjeggyével a hangulatjelentéseket, azonban mind ez idáig megfajtatlan okból kizárólag 1952 januárjában tudatták a központtal a rabokra kiszabott fenyítéseket. Februártól rövidebb beszámolókra váltottak át, s ezekbe rendre a következő formaszöveget írták: „*Jelentem, hogy az elmúlt 24 órában az intézetben elhelyezett elítéltekkel kapcsolatban különösebb esemény nem történt, és azok hangulatáról jelenteni valóm nincs.*” Az erőszak-források köre tehát jócskán beszűkült, mégis egy hónapnyi merítéssel beszédes adatok kerültek a felszínre.

1952 januárjában a Kozma utca 990 és 1004 fő közötti elítéltnének élete 103–104 államvédelmi börtönőr felügyelete mellett zajlott. Ez idő alatt 23 rabra szabtak ki fenyítést, közülük egyvalaki még az előző évről hozta át folytatólagos, tíz napon keresztül tartó, minden másodikon hatórás kurtavassal egybekötött „rövid koszt” penzumait. Az ehhez hasonló fizikai/lelki terror-eszközök tára igen széles volt. A több szintű és ismétlődő fegyelmezés rutinjának következtében az említetten kívül még hatan kaptak kurtavasat: egy személy háromórásat, ketten kétszer hatórásat, sőt hárman szinte egész hónapban napi/másnapi rendszerességgel lettek 2-3 órányi fájdalmas mozdulatlanságra kényszerítve. Az utóbbiak egyikének a „változatosságot” a páratlan napok csökkentett ételadagja és a három hónapos elzárás magánya jelentette. Volt példa a kedvezmények háromhavi megvonására, a munkától való megfosztásra zárkával súlyosbítva, két esetben pontosan meg nem határozott ismétlődő fenyítésre, valamint arra is, hogy egyszerre többeket büntessenek meg: 11-en „*mivel a rájuk bízott ruhát nem mosták ki rendesen*” 36 órás sötétzárkát és csak fél adag kosztot kaptak.²¹ A

mosodai dolgozók „hanyagsága” nem volt kirívó olyan értelemben, hogy a fenyítéses kázusok indoklása általában a rabmunkáról, annak elégtelen elvégzéséről, megtagadásáról szólt, és mint csoportos büntetés sem volt egyedülálló az évben.

Az intézetvezető februártól már nem számolt be tételesen a fenyítésekről, viszont az elítéltek általános kedélyállapotát vagy az őrszolgálat helyzetét tárgyaló soraival – akaratlanul – az erőszak-alkalmazás gyakorlatának további írott forrásait hozta létre. Főleg július 3-át követő jelentéseiben fedezhetjük fel a tömeges megfélemlítés közvetett bizonyítékait. Az ominózus napon a kazánházban dolgozó rabok egyike, kihasználva az előzőleg szétszított régi katonai zsávolynadrágok „előnyeit”, megszökött. A zöld ruhadarabokat ugyanis megkülönböztető jelzés nélkül adták át az elítélteknek, akik így lényegében hasonlóan lettek uniformizálva, mint a felügyelőik. Az életfogytiglani fegyház büntetését töltő volt határőr tehát minden feltűnés nélkül közelíthette meg a szénszállító tehergépkocsit, majd annak alvázán megbújva „távozott” rabságának helyszínéről.²² A következményekről lássuk mit írt Bánkuti az eset után egy héttel: *„A szökés óta az elítéltek hangulata igen nyomott, mert félnek a szökéssel kapcsolatos következményektől, amely reájuk hárul. Úgy látják, hogy nem kizárólag egyes év. örök túlkapásai voltak azok, amik velük történt[ek], hanem központilag átgondolt és keresztülvitt intézkedés. Az elítéltek között sokan nem tudják, hogy szökés történt, csak azt hiszik, hogy a fegyelem megszilárdítása érdekében történtek meg ezek az intézkedések. Vannak olyan elítéltek, akik azt mondják, hogy ez az egész ügy azért lett felhozva, hogy bántalmazhassanak bennünket.”*²³

Az elítéltek végigverését esetileg a kurtavas egészítette ki, annak rendszerben tartására a táborvezetőnek a hónap végén összeállított tájékoztatója is utal: *„Az utóbbi időben több elítélt olvassa Vas Zoltán 16 év fegyházban c. könyvét. Ezzel kapcsolatban az elítéltek megjegyezték, hogy Vas Zoltán is elítélte a kurtavas büntetést és azt írja könyvében, hogy a »kurtavas a civilizáció szégyene«. Az elítéltek ebbe kapaszkodnak bele, mert a kurtavas büntetéstől félnek a legjobban.”*²⁴

A szökés megtorlásának tényét erősíti az intézetvezető július 9-ei parancsa is, amelyben beosztottainak megtiltott *„mindennemű önkényeskedést az elítéltekkel szemben (pl. verés, rugdosás, drasztikus szavak használata)”*.²⁵ Persze az nehezen elképzelhető, hogy az örök által alkalmazott agresszió, amely olyan kíméletlen és korlátlan volt, hogy annak idővel gátat kellett szabni, és nem véletlenül rögzült „csillagtúraként” az emlékezetben, napokig ne a vezetés jóváhagyása mellett zajlott volna.²⁶ Sőt mi több, a főnökség felelőssége személyzetpolitikai téren úgyszintén felvethető. Az állományt egyrészt tudatosan szelektálták, az elítéltekkel „szimpatizálókat”, „az ellenséget nem kellőképpen gyűlölőket” hamar „békésebb” területre helyezték.²⁷ Másrészt a testület tagjait állandó harci készségre presszionálták, mint például a lögyakorlatra indulókat a következő szavakkal: *„...jó löeredményt csak akkor tudnak felmutatni, ha a lőtéren felállított céltáblákban látják az ellenséget, és a szovjet harcosok példáját követve fegyelmezetten és katonás magatartást tanúsítanak a lövészet ideje alatt.”*²⁸ És akár általános érvényű vezetői hitvallásnak tekinthetjük egy másik szolgálati eligazításon elhangzottakat: *„Az elítélteket pedig sakkba[n] kell tartani, mert csak így fogjuk tudni a mi intézetünket minőségi intézetté átfejleszteni”,*²⁹ sőt szeptemberben Bánkuti a biztonságos fogolyőrzésről értekezve részletesebben is kifejtette, hogy az őrségnek *„miért kell gyűlölnie a reá bízott ellenséget”*.³⁰ Nem tudni, hogy a börtönvezető által szerkesztett „tanulmányanyag” hatásának köszönhető-e, de decemberben az őrszemélyzet két tagja sikerrel akadályozott meg egy szökési kísérletet (az elítélt egy tehergépkocsi ponyvája alá bújva próbált idő előtt szabadulni), s amelynek folyományaként újra eluralkodott a rabok között „a kollektív büntetéstől való félelem”.³¹ Amennyiben a

„megátalkodott ellenség” az éhségstrájk „fegyveréhez” fordult, a válaszcsepás a testi fenytés volt. A „normális étkezéshez való hozzászoktatása” címén: ha az eléje tett ételt az egy órán belül nem fogyasztotta el az elítéltet, egyszerűen bevasalták.³²

Az Állambiztonsági Büntetőintézetben történt megbetegedéseknek és azok következményeinek megismerésében az 1952-es év dokumentációja nem könnyíti meg a kutató dolgát. Azonban a rendszeres orvosi jelentések hiányában³³ is biztosak lehetünk abban, hogy a különböző betegségek elleni küzdelmet nem segítette a helyi egészségügyi ellátás alacsony színvonala. A helyzetről sok mindent elárul, ahogy Bánkuti kiállította a terület beosztottainak bizonyítványát: „Jelenlegi szakmai képzettségükkel az intézetben folyó egészségügyi szolgálatot igen gyengén tudják ellátni.”³⁴ A súlyosabb betegeket a Mosonyi utcai rabkórházba szállították át, ahonnan gyógyultan vagy rosszabb esetben holtan érkeztek vissza a Gyűjtőbe, s ahol aztán nem maradt más teendő, mint a nyilvántartásból törölni és eltemetni a halottakat – ez januárban kétszer fordult elő, de júniusból is ismert szívelégtelenségből következő haláletet.³⁵ Ami a Kozma utcában bizonyítottan rendszeresen szedte áldozatait, az a hatalomnak a gyilkossághoz való jogából következett. Az intézetvezető kimutatásai alapján januárban kettő (februárból és márciusból nincs adat), áprilistól augusztusig 22 kivégzés történt (az utóbbiak közül négyen nem a helyi börtön lakói voltak, csak az ítélet végrehajtására lettek ide szállítva), majd egy hónapos „szünet” után októberben kettő, novemberben hat, decemberben megint kettő rabot akasztottak fel.³⁶ 1952-ben a Gyűjtőben tehát legkevesebb 34 elítéltet kísérték a bitófa alá.

Tábor és/versus börtön

Az államvélelmi iratokból nyert adatokkal és információkkal nem az volt a célom, hogy a két helyszínt egy utólagosan konstruált erőszak-alkalmazási skálán az „emberséges” és a „földi pokol” két végpontja között valahol elhelyezzem. Bár az szembetűnő, hogy mindkét intézményben lényegesen durvábban viszonyultak az elítéltekhez, mint azt a Buda-déli protokoll az őrségnek 1947-ben megszabta, és nem csak azért, mert az még nem „ismerte” a kurtavas intézményét. Önmagában tévútra vezethetne egyetlen kiragadott adatsor is, akár az, hogy a Kozma utcában egy hónap alatt közel ugyanannyi fenytésről tettek jelentést, mint Kistarcsán fél év alatt, és azokat jóval hosszabban, nem egy esetben más büntetésekkel kombinálva alkalmazták. Különbséget valójában csak az itt bemutatott erőszak-helyeket egyaránt megjárt túlélő tehetne – bár még e szemtanú esetében is a valós tapasztalaton alapuló ítéletet a fájdalomtűrési határok egyénekenkénti különbözőségének figyelembevétele miatt csak „személyes véleménynek” tekinthetnénk, nem pedig általános érvényű történelmi alapvetésnek.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL)

2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga

XII. Állambiztonsági fogházak és internálótáborok iratai

XII/5. Budapesti Állambiztonsági Büntetőintézet

XII/8. Kistarcsai Internálótáborban keletkezett iratok, 1952–1953

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-150019/2. Farkas Mihály és társai

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-B-1-az. Belügyminiszteri belső normák gyűjteménye, 1945–1990

Hivatkozott irodalom

Arany, 1990

Arany Bálint: *Koronatanú (Emlékirat, 1945–57)*. Budapest, Püski Kiadó.

Aranyi, 1989

Aranyi Sándor: *Két akasztófa árnyékában*. Szeged, JATE Kiadó.

Bank–Gyarmati–Palasik, 2012

Bank Barbara – Gyarmati György – Palasik Mária: „Állami titok”. *Internáló- és kényszermunkatáborok Magyarországon 1945–1953*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L’Harmattan Kiadó.

Bank, 2017

Bank Barbara: *Recsk. A magyar internálótáborok története, 1945–1953*. Budapest, Szépműves Könyvek Kiadó.

Cserényi-Zsitnyányi, 2009

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). *Betekintő*, 2. sz. http://www.betekinto.hu/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi (utolsó letöltés: 2017. december 11.).

Dénes, 1991

Dénes Béla: *Ávós világ Magyarországon. Egy cionista orvos emlékiratai*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Fehérváry, 1990

Fehérváry István: *Börtönvilág Magyarországon 1945–1956*. Budapest, Magyar Politikai Foglyok Szövetsége.

Ispánki, 1995

Ispánki Béla: *Az évszázad pere*. Abaliget, Lámpás Kiadó.

Kubinyi, 1989

Kubinyi Ferenc: „...ketrecbe engem zártak...” *Almásy Pál altábornagy, dr. Aranyi Sándor orvos ezredes és Kéri Kálmán volt vezérkari ezredes vallomásai*. Budapest, Holnap Kiadó.

Petrusz, 2014

Petrusz Tibor: *Rákosi börtönében*. Budapest, Kárpátia Stúdió.

Strausz et al. 2011

Strausz László – Csoma Zsuzsa – Kovács Gábor – Nyári László – Ostoros Gyula – Zsarnóczay István: A pulmonológiai hálózat 2010. évi statisztikai eredményei. *Korányi Bulletin*, 1. sz. 2–22.

Szász, 1989

Szász Béla: *Minden kényszer nélkül. Egy műper története*. Budapest, Európa Könyvkiadó – História folyóirat.

Vas, 1948

Vas Zoltán: *Tizenhat év fegyházban.* Budapest, Szikra Irodalmi és Lapkiadó Vállalat, Nyomdai Rt.

¹ MNL OL XIX-B-1-az. 231.474/1947. IV. 1. a. A központi internálótábor fegyelmi rendtartása a közigazgatási eljárás személyes szabadságukban korlátozott személyekkel (internáltakkal) szemben, 1947. július 3. Köszönettel tartozom Bank Barbarának, hogy a dokumentumra felhívta a figyelmemet. A rendeletet említi *Szögesdrótok mögött – internálás 1945 és 1953 között Magyarországon, különös tekintettel a recski internálótábor történetére* c. doktori kéziratában, 96–97.

² Az internáltak vizsgálati vagy internálási anyagában található internálási kartonok átnézése sem kecsegtetne sok eredménnyel, mivel azokra csak nagy ritkán jegyezték fel a kiszabott fenyítéseket. Bank Barbara szíves közlése.

³ Bank–Gyarmati–Palasik, 2012: 25.; Bank, 2017: 176–181.

⁴ Az ÁVH szervezeti struktúrájáról és vezetőiről: Cserényi-Zsitnyáni, 2009.

⁵ ÁBTL 2.1. XII/8. 74-2210/1952. Operatív jelentés, 1952. július 29. Uo. 74-3072/1952. Operatív jelentés, 1952. október 28.

⁶ ÁBTL 2.1. XII/8. 74-3395/1952. Operatív napi jelentés, 1952. december 2.

⁷ ÁBTL 2.1. XII/8. 74-2135/1952. Operatív jelentés, 1952. július 19. Uo. 74-2450/1952. Operatív jelentés, 1952. augusztus 23.

⁸ ÁBTL 2.1. XII/8. 74-3541/1952. Operatív napi jelentés, 1952. december 18.

⁹ ÁBTL 2.1. XII/8. 74-2135/1952. Operatív jelentés, 1952. július 19.

¹⁰ ÁBTL 2.1. XII/8. 74-3467/1952. Operatív napi jelentés, 1952. december 10.

¹¹ ÁBTL 2.1. XII/8. 74-3308/1952. Operatív napi jelentés, 1952. november 22.

¹² ÁBTL 2.1. XII/8. 74-3382/1952. Operatív jelentés, 1952. december 1.

¹³ ÁBTL 2.1. XII/8. 74-2198/1952. Operatív jelentés, 1952. július 28. Uo. 74-2201/1952. Jelentés, 1952. július 28.

¹⁴ ÁBTL 2.1. XII/8. 74-1942/1952. Operatív jelentés, 1952. július 2. Uo. 74-2512/1952. Operatív jelentés, 1952. augusztus 29. A „hiányos adatközlés” annak ellenére történt, hogy Lőke Gyula külön figyelmeztette az büntetőintézetek és táborok parancsnokait az éhségstrájk azonnali és részletes, az előzményekre is kiterjedő jelentésére. Uo. 103-11710/52. Körlevél, 1952. július 12.

¹⁵ ÁBTL 2.1. XII/8. 74-2592/1952. Operatív jelentés, 1952. szeptember 6.

¹⁶ ÁBTL 2.1. XII/8. 74-3598/1952. Kimutatás az 1952. január hó 1-től 1952. december 24-ig bezárólag történt növedék, illetve fogyaték változásáról, 1952. december 24.

¹⁷ 1952-ben összesen 62 588 megbetegedést regisztráltak az országban, vagyis a kilenc és fél milliós népesség 0,66 százaléka szenvedett tbc-ben. Lásd Strausz et al. 2011: 3. (1. sz. táblázat: Tbc-incidencia és -prevalencia időszora Magyarországon.)

¹⁸ ÁBTL 2.1. XII/8. 74-3598/1952. Kimutatás az 1952. január hó 1-től 1952. december 24-ig bezárólag történt növedék, illetve fogyaték változásáról, 1952. december 24. A kistarcsai internáltak fogva tartásának sanyarú körülményeiről, a fűtetlen barakkokról és az éhezéstről: Fehérváry, 1990: 149. A raborvosként „praktizáló” Dénes Béla szerint „Kistarcsa a szó szoros értelmében Magyarország első számú tbc-fertőzői fészkevé vált”, ő több mint 30–35%-ra tette az internáltak soraiban a fertőzöttséget a tábor felszámolásakor. Lásd Dénes, 1991: 108.

¹⁹ Bővebben lásd ÁBTL 2.1. XII/5. 1295/1951. Jelentés az Állambiztonsági Büntetőintézet Budapest helyzetéről, 1951. november 30.

²⁰ Lásd Cserényi-Zsitnyáni, 2009.

²¹ ÁBTL 2.1. XII/5. 311/1952. Napi hangulatjelentés, valamint az intézetben lévő elítéltek számszerinti kimutatása, 1952. január 23.

²² ÁBTL 2.1. XII/5. 73-3266/1952. Jelentés (Karácsony Szilárd elítélt szökéséről), 1952. július 3.

²³ ÁBTL 2.1. XII/5. 73-3371/1952. Napi hangulatjelentés, 1952. július 10.

²⁴ ÁBTL 2.1. XII/5. 73-3607/1952. Napi hangulatjelentés, 1952. július 26. A kurtavasra vert, gúzsba kötött fegyenc „az emberi civilizáció torzképe” – jegyezte fel 1927. szeptember 14-ei naplóbejegyzésébe a Vácon raboskodó Vas Zoltán. Lásd Vas, 1948: 168.

²⁵ ÁBTL 2.1. XII/5. sz. n. 11. sz. alosztályvezetői parancs, 1952. július 9.

²⁶ 1956-ban a Legfőbb Ügyészségen tanúként megjelenő Szász Béla emlékezett így az eseményekre. A Rajk-perben letartóztatott, majd 1954-ben szabadult újságíró vallomását lásd ÁBTL 3.1.9. V-150019/2. Szász Béla kihallgatásának jegyzőkönyve, 1956. szeptember 15. A rendszerváltás évében megjelent emlékiratában is felelevenítette a szökést, miután a raboknak „beköszöntött a kurtavas korszaka”: Szász, 1989: 287–288. A szintén elhíresült „káposztacsatáról” is megemlékezik (290–292.), ami Bánkúti személyes irányításával „verték

le”: július 16-án a romlott ételt a rabok egy része kiöntötte vagy nem vette fel, ezért tömeges „vesszőfutással” büntették őket (ütlegelő örök két sora között kellett átrohanniuk). A brutalitásokról a memoárirodalomból lásd Kubinyi, 1989: 160–162. (Aranyi Sándor visszaemlékezése); Aranyi, 1989: 163.; Ispánki, 1995: 296–297.; Petrusz, 2014: 76–78.; Szent-Iványi, 2016: 539–542. Lásd még Fehérváry, 1990: 179–187.

²⁷ Lásd ÁBTL 2.1. XII/5. 73-1771/1952. Jelentés (javaslat Kéri István altiszt áthelyezésére), 1952. április 7. Uo. 73-3718/1952. Jelentés (javaslat Németh Sándor áv. hadnagy leszerelésére), 1952. augusztus 7.

²⁸ ÁBTL 2.1. XII/5. 73-2748/1952. Napi jelentés, 1952. június 4.

²⁹ ÁBTL 2.1. XII/5. 73-2391/1952. Napi jelentés, 1952. május 14.

³⁰ ÁBTL 2.1. XII/5. 73-4236/1952. Biztonságos fogolyörzés (börtönügyi tanulmányanyag), 1952. szeptember 1.

³¹ ÁBTL 2.1. XII/5. Lásd az 1952. december 18. és 20. közötti napi jelentéseket, valamint uo. 73-5898/1952. Javaslat (Miletics Zoltán és Faragó István áv. őrmesterek dicséretére), 1952. december 18. Uo. 73-5899/1952. Jelentés (Kurucz Ferenc elítélt szökési kísérletéről), 1952. december 18. Az esetről megemlékezik: Kubinyi, 1989: 162. (Aranyi Sándor visszaemlékezése); Arany, 1990: 123.; Ispánki, 1995: 314–318.; Fehérváry, 1990: 188–189.

³² ÁBTL 2.1. XII/5. 73-1011/1952. Jelentés, 1952. február 20.

³³ Dr. Halász államvédelmi orvos főhadnagy beszámolója az előző év novemberéből maradt fenn, amelyben rendelője havi forgalmát 210 főben összegezte. Pácienseinek közel fele valamilyen belgyógyászati panasszal fordult hozzá, egynegyedük sebészeti ellátásban részesült, és nagyjából a betegek harmadánál fogászati kezelés szükségeltetett. Lásd ÁBTL 2.1. XII/5. 1380/51. Orvosi jelentés (1951. november 1-től 30-ig).

³⁴ ÁBTL 2.1. XII/5. 73-4821/1952. Javaslat (Turbéki Irén áv. törzsőrmester 8 hónapos felcser tanfolyamra küldésére), 1952. október 8.

³⁵ ÁBTL 2.1. XII/5. 103. Gy. 196/1952. Napi hangulatjelentés, 1952. január 15. Uo. 387/1952. Napi hangulatjelentés, 1952. január 29. Uo. sz. n. Orvosi jelentés, 1952. június 3.

³⁶ ÁBTL XII/5. 103. Gy. 213/1952. Napi hangulatjelentés, 1952. január 16. Uo. 103. Gy. 296/1952. Napi hangulatjelentés, 1952. január 22. Uo. sz. n. Kimutatás (azon elítéltekről, akik ez év 1952. április 1-től az intézetben ki lettek végezve), 1952. augusztus 28. Uo. 73-4685/1952. Jelentés (a szeptember hónapban történt kivégzésekről), 1952. szeptember 30. Uo. 73-5168/1952. Jelentés (az október hónapban történt kivégzésekről), 1952. október 31. Uo. 73-5606/1952. Jelentés (a november hónapban történt kivégzésekről), 1952. november 29. 73-6056/1952. Jelentés (a december hónapban történt kivégzésekről), 1952. december 31.